

Veliko zanimanje kongresista izazvalo je otvorenje Dijecezanske zbirke u staroj porečkoj biskupskoj palači.

Spomenimo i to da je vatikanska pošta izdala prigodne marke s motivima iz Eufrazijane u Poreču. Na kraju recimo da je ovaj kongres održan pod visokim pokroviteljstvom predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana, kardinala Angela Sodana, državnog tajnika Svete Stolice, i gosp. Frederica Mayor Zaragoza, generalnog direktora UNESCO-a.

Na svečanoj završnoj sjednici kongresa zaključeno je da će se slijedeći XIV. kongres održati u Beču 1999. Također je gosp. Mayor Zaragoza, koji je prisustvovao završnom dijelu kongresa, izjavio da će baziliku Eufrazijanu u Poreču UNESCO uvrstiti među spomenike svjetske baštine.

Možemo sa sigurnošću zaključiti da je XIII. Kongres za staro-kršćansku arheologiju bio od naših stručnjaka veoma dobro organiziran, da je veoma uspješno radio i da će se njegovi plodovi vidjeti u narednom razdoblju. Kongres je bio i velika afirmacija hrvatske arheološke znanosti i same naše države Republike Hrvatske. On se odvijao u slobodnom i znanstvenom duhu, pa je s te strane potvrdio da su bile neosnovane bojazni onih koji su strepili od njegove politizacije.

Kao što je bio i onaj Prvi kongres prije stotinu godina snažni poticaj razvoju arheološke znanosti, nadamo se da će to biti i ovaj, o čemu će budućnost dati svoj konačni sud. Želja nam je da što prije budu tiskani kongresni radovi.

Mile Vidović

MEĐURELIGIJSKI DIJALOG KRŠĆANSKIH STRUČNJAKA S ISLAMOM, HINDUIZMOM I BUDIZMOM

H. Küng - J. van Ess - H. von Stietencron - H. Bechert, *Kršćanstvo i svjetske religije. Uvod u dijalog s islamom, hinduizmom i budizmom*, s njemačkog prevela Darija Domić, redaktura Miljenko Žagar, Naprijed, Zagreb 1994, XII, 400 str.

Knjiga je nastala od dvanaest prigodnih predavanja, održanih na Ekumenskom institutu sveučilišta u Tübingenu u ljetnom semestru 1981/82. Pri doradi uvažene su sugestije slušatelja i samih predavača međusobno. Josef van Ess je tübingenški profesor islama kao discipline u okviru povijesti religija, Heinrich von Stietencron predaje hinduizam na istom sveučilištu, Heinz Bechert predaje budizam u Göttingenu, a Hans Küng je pročelnik spomenutog Ekumenskog instituta koji se uz sporna ekleziološka pitanja već dvadeset godina

bavi i međureligijskim dijalogom sudjelujući na simpozijima i mirovnim susretima koje organiziraju kršćani svih konfesija, muslimani, hinduisti i budisti.

Küng u predgovoru ističe da međureligijski "pothvat ima smisla jedino ako se pojedine religije prepoznaju u svojim portretima"(2). Svjestan da bi fakultetski obrazovani slušatelji u Tübingenu teško razumjeli nekog muslimana s Bliskog Istoka, hindusa iz Indije ili budistu iz Japana, on je kao organizator seminara zamolio kršćane stručnjake za te religije da ih prikažu kao "vjerničko viđenje života" s naglaskom na točkama "na kojima konsensus i disenzus s drugim religijama postaju jasni". Najavljuje da će kao kršćanin biti "samokritičan u zrcalu drugih religija", da će kršćanskoj kritici podvrći druge religije čuvajući se relativizma i pluralizma proizvoljnosti. Na početku svakog od triju odsjeka stoji "Vremenska tablica" s najvažnijim godinama iz povijesti dotične religije na dvije stranice, a na kraju temeljna literatura o dotičnoj religiji, također na dvije stranice. Izlagači tijekom predavanja često spominju istraživačka djela o tim religijama te donose važne citate kao osvjetljenje iznesenih misli.

Prema J. van Essu četiri ključne teme islama su: Muhamed kao prorok i začetnik Kurana; sunitiski i šijitski muslimani u poimanju države, prava i kulta; islamska mistika s antropologijom i naukom o društvu; kršćanstvo u Kuranu. On i Küng žale što kršćani stoljećima dobivaju iskarikirane slike o osnivaču islama koji je za Arape zbiljski prorok. Vrijeme "imuniziranja difamacijom" trebalo bi okončati, i kršćani bi morali nastojati iznutra razumijevati tu veliku religiju koja za Arape znači kvalitetni pomak naprijed. Što se tiče poimanja riječi Božje, Küng s pravom upozorava kako je za kršćane riječ Božja postala tijelom a za muslimane Knjigom (33). Zalaže se za povijesnu kritiku Kurana i preslaganje pojma inspiracije od riječi do riječi. Iako postoje razlika među iračkim šijitima i iranskim sunitima, nema razlike u osnovnim vjerskim istinama (monoteizam i Muhamedovo proročko poslanje) i tzv. "stupovima" vjere: molitva, post, hodočašće, porez za siromahe, svjedočenje. Polazeći od središnje uloge vjerskog Zakona u muslimanskom društvu, Küng predlaže reformu tako da bi "šerijat bio radi čovjeka, a ne čovjek radi šerijata" (65). Pravom muslimanu očito će zvučiti bezbožnički njegov prijedlog da čovjek bude mjera zakona, makar se pozivao i na svoju savjest. Na Essovu primjedbu da se u islamu žena ne oslobađa od muškarca nego od svekrve, Küng na široko uspoređuje ugnjetavanje žena u kršćanskoj prošlosti s položajem žene u muslimanskim državama. Kuran propisuje unutar-nju i vanjsku toleranciju prema Židovima i kršćanima kao "narodu Knjige", ali Isusa ne prikazuje prema autentičnim kršćanskim izvorima. Pred muslimanskom objekcijom da trojstvo narušava Božju jednotu i jedincatost, Küng se pita "zašto uopće razlikovati u Bogu narav od osobe?" (106) i žali što kršćanstvo pati od "bolesti definiranja". Pred muslimanskom teškoćom da Bog ne može imati "pravog Sina", Küng predlaže povratak biblijskoj kristologiji o Sluzi Božjem koju su uveli

kršćani židovskog porijekla. Muslimani bi ipak morali uvažiti kršćanske izvore o smrti Isusovoj kao "ponudi smisla" patnje, ali bi kršćani trebali Muhameda priznati prorokom barem u smislu u kojem novozavjetni spisi govore da je u prvoj Crkvi bilo "učitelja, proroka, evanđelista". Jedni i drugi trebali bi priznati da ih "uza svu različitost njihova vjera obvezuje na odgovoran život pred Bogom i na službu ljudskoj zajednici" (120).

Heinrich von Stietencron najprije objašnjava da su Europljani stvorili izraz "Hinduizam" koji zapravo obuhvaća mnoštvo religija Indije, temeljenih na mističnom doživljavanju čovjeka i svijeta. Zatim govori o poimanju Boga i svijeta kod hindusa, o hinduskoj soteriologiji i konačno o vjerskim obredima i meditaciji. Europljanina najviše smeta religijom sankcionirani kastinski sustav u Indiji. H. Küng odgovara da je za hinduizam tipično mistično doživljavanje svijeta te da je tu na snazi mistička religija, za razliku od židovstva, kršćanstva i islama koje bi bile proročke religije. Dvije glavne religije su šivaizam i višnuizam, dok se u šaktističkoj religiji "emocionalno štuje Velika Božica kao majka koja voli i daruje ljubav" (176). Küng vidi u tim religijama mitološko razmišljanje koje dovodi u pitanje kršćansku teodiceju. U soteriologiji hinduizma upotrebljavaju se metafore o "putu majmuna" koji se aktivnim zalaganjem nastoji osloboditi te o "putu mačke" čije je mladunče pasivno: put znanja, put djelovanja i put ljubavi. Reinkarnacija je bitni element te soteriologije, a Küng u njoj vidi "ponajprije religiozno-filozofsko pitanje o smislenom, pravednom, moralnom svjetskom poretku; o pravednosti u svijetu u kojem su ljudske životne sudbine tako nejednako i nepravedno raspodijeljene" (207). Tu se očituje i razlika između židovsko-kršćanskog-muslimanskog poimanja povijesti kao linijskog ili od Boga "usmjerenog" razvoja te hinduističkog kao kružnog toka. Kršćanin ophodi s Bogom kao raskajani grešnik, musliman kao pokorni rob, a hindus prima božanstvo u goste. Postoji 16 službi ili rituala koji se obavljaju u kući kao liturgija gostoprinstva božanstva. Europljanima je teško shvatljivo da hinduizam određuje roditeljima pravo i dužnost biranja bračnog partnera za djecu, što uvijek ima biti unutar kaste. Joga je meditativna tehnika ovladavanja samim sobom, sa željom da se sjedine *atman* i *brahman*, individualna duša i apsolutna duša. Küng nalazi izvjesnu sličnost između pučkog katolicizma i pučkog hinduizma (231-232). Protestantском kršćanstvu predbacuje pretjerani intelektualizam koji donosi odlazak puka iz crkava, katoličkome hipertrofijski sakramentalizam i strah od proročkog elementa što donosi odlazak intelektualaca. Pučkom hinduizmu predbacuje zatvaranje pred fenomenom sekularizma i raduje se što barem u gradovima kastinski sustav pokazuje znakove raspadanja. Navodeći djela hindusa o kršćanstvu i Kristu, Küng citira one koji se dive Isusu, ali im ne pada na pamet da bi se pridružili Crkvi. Jedan od njih je bio slavni vođa nenasilne revolucije Mahatma Gandhi. Hindusima osobito imponira Isusova besjeda na gori. Imajući na umu da jedva 2,6% Indijaca

prihvaća kršćanstvo, Küng smatra da bi inkulturacija trebala biti smionija pa predlaže usvajenje hinduističkih formi pjevanja i čak čitanje indijskih svetih tekstova u kršćanskom bogoslužju.

Heinz Bechert prikazuje budizam po ključnim točkama: postupci i nauk povijesnog Bude, starija povijest budističke monaške zajednice, noviji oblici budističkog življenja i razmišljanja, prodor budizma na zapad i današnja budistička ekumena. Povijesni Buda nazvao je iluzijom proširenu indijsku predodžbu o Bogu koji svijet stvara i njime upravlja. Četiri osnovne Budine spoznaje: svi oblici postojanja u biti su bolni; žudnja za užitkom i postojanjem razlog je kružne egzistencije; oslobođenje je u nirvani ili odricanju od žudnje; *atman* je čudoredno ponašanje koje vodi u dokidanje patnje. Za Budu su temeljne vrline sućut i dobrotu, a temeljna zla žudnja, mržnja i neznanje. Küng zajedno s teolozima II. Vatikanskog sabora žali što Rim nije već u XVI. stoljeću usvojio Riccijeve prijedloge o preuzimanju kineskih kulturnih elemenata u kršćansku liturgiju i teologiju. U vezi s mitovima o Budi on podsjeća kršćane da ni kristologija kasnijih vjekova nije ostala kod povijesnog Isusa ili novozavjetnih spisa. Kao što različite kršćanske konfesije i teološke struje ipak žele ispovijedati jednog Gospodina Isusa, tako i različite budističke škole žele ostati učenici Bude Gautame. Uz izvjesne sličnosti kod Isusa i Bude, bitna je razlika što je Buda kao monah napustio javnost a Isus kao uprisutitelj Božjeg kraljevstva iz skrivenosti stupio u javnost. Prema Küngu budistička "nirvana" srodna je s kršćanskim "životom vječnim" (289-290). U starijem razdoblju budizma vjerska zajednica ili sangha prvenstveno je obuhvaćala monahe, dok laička zajednica nije bila formalno organizirana. Isusova religija bitno je namijenjena mnoštvu, dok je to budizam postao tijekom kasnijih stoljeća. Budizam je u početku bio religija tolerancije u smislu da se nije protivio onima koji drugačije misle i postupaju, ali su se kasnije budisti koloniziranih zemalja "povremeno ponašali onako kako su navikli od kršćana. Ne, nema nezužne religije, i svaka religija ima svoje svece i svoje nitkove" (312). Indijski kralj Ashoka (268-233. pr. Krista) utemeljitelj je državničke misli zasnovane na budističkim načelima, što je dovelo do therevadskog budizma na Ceylonu. To je budizam preoblikovalo od monaškog u laički pokret pa se dijalog između kršćanstva i budizma ne bi smio svoditi na dijalog monaha s jedne i druge strane. U budističkom učenju o odsutnosti "ja" Küng vidi srodnost s Isusovim pozivom svima na obraćenje i s njegovom izrekom: "Tko izgubi svoj život, sačuvat će ga". Budizam je prvenstveno usmjeren oslobađanju pojedinca od patnje, ali bi se u temeljnim pojmovima praznine, nirvane i dharme mogle nazirati kvalitete božanskog bića: "... u tom smislu kao paralelni pojmovi za apsolut ispunjaju analogne funkcije kao i pojam Boga" (345). U tom kontekstu Küng smatra da kršćani s budistima mogu dijalogizirati o poimanju Boga pomoću filozofskog nauka Nikole Kuzanskog o "coincidentia oppositorum". Str. 349-351 sadrže briljantnu sintezu o sličnostima i razlikama u pomanju Boga u monoteističkim religijama i

onima s Dalekog Istoka. Bechert upozorva da je "budistima besmislena predodžba o "bogu" koji je stvorio svijet, a usprkos svojoj svemoći dopustio nastajanje patnje i zla" (360). Budisti ne vjeruju da se istina može dokučiti razmišljanjem i znanošću, nego neposrednim mističnim pronicanjem. Međutim, uvijek je potrebno pojedine budističke tvrdnje ili elemente ugrađivati u njihov duhovni i misaoni svijet, da ih ne bismo umjetno iskrivljivali, jer je "razumijevanje glavna pretpostavka sporazumijevanja, a time i ekumenskog dijaloga kojemu se teži" (363). Kūng na kraju brani šaktistički tantrizam koji, se "ne smije tako jednostavno obezvjeđivati kao kult seksualnosti ili čak kao seksualna razuzdanost" (368). Čak u njemu vidi impuls za ozbiljnije vrednovanje ljudske seksualnosti među kršćanima. Pozdravlja nastojanje kritički raspoloženih japanskih budista koji istražuju povijest svoje religije kako bi razdvojili povijesne nanose od izvornog Bude.

U zaključnom pogovoru Kūng ovu zbirku dvanaest predavanja i kršćanskih teoloških odgovora na osnovne vrednote islama, hinduizma i budizma naziva "privremenom bilancom". Međureligijski dijalog treba nastaviti da bismo bolje razumjeli druge koji su naši suvremenici, zatim da bismo bolje cijenili i prakticirali svoju vjeru na temelju usporedbe s drugima, te da bismo promicali "nacionalni i internacionalni zajednički život naroda" (390). Iznad svega, međureligijski dijalog je potreban za očuvanje ili ponovno uspostavljanje mira: "Nema mira među narodima ovog svijeta bez mira među svjetskim religijama! Nema mira među svjetskim religijama bez mira među kršćanskim Crkvama! Ekumena Crkava integralan je dio svjetske ekumene: ekumenizam ad intra, koncentriran na kršćanstvo, i ekumenizam ad extra, usmjeren na čitavu nastanjenu Zemlju, ovise jedan o drugome! Mir je nedjeljiv: započinjte u nama!" (392). Da bi ovu zaključnu misao upio umom i srcem, čitatelj treba studiozno proći svu knjigu.

Tek iz ove zaključne misli čitatelj će otkriti da cilj međureligijskog dijaloga nije otkrivati sličnosti, ili ih čak umjetno uveličavati. Pogotovu cilj ozbiljnog dijaloga nije otkrivati ili napuhivati razlike. Cilj mu je upoznati druge radi plodnijeg i mirnijeg življenja i djelovanja u povijesnom svijetu. Pri tom upoznavanju drugih postajemo svjesniji specifično kršćanskog ili katoličkog u našoj vjeri.

U uspoređivanju kršćanstva s islamom, hinduizmom i budizmom na njihovim izvorima, Kūng ponekad preoštro kritizira Crkvu kojoj pripada. Ne sviđa mu se papa Poljak; kristološke definicije u kojima je Crkva svoju vjeru o Kristu prerekla filozofskim kategorijama Grka smatara odstupanjem od izvornog kršćanstva; ne voli monaške struje u ranom kršćanstvu; alergičan je na podcjenjivanje ljudske tjelesnosti kao i na zapostavljanje žena u Crkvi. Ipak, ponosan je što se Crkva kojoj pripada otvorila na II Vatikanskom saboru vjerskom pluralizmu priznajući sve što je dobro u islamu, hinduizmu i budizmu i citirajući saborske dokumente. Iako se može činiti da u kritiziranju crkvenih struktura i katoličkog kršćanstva ponekad ide prvenstveno za dodvo-

ravanjem protestantima, muslimanima, hindusima ili budistima, on ipak ne šteti ni svoje sugovornike. Ne znam koliko će mu hinduisti i budisti priznati da je razumio njihovu vjerničku parksu i nauku. Ovih sam dana u Sarajevu razgovarao sa jednim muslimanskim teologom koji je studiozno pročitao odsjek ove knjige o islamu. On smatra da je islam dobronamjerno i ispravno shvaćen i divi se Kūngu što Muhameda priznaje prorokom koji je istinski bio inspiriran od Boga u posredovanju Kurana.

Moram reći jednu opasku prevoditeljici koja se iskreno trudila te načinila dobar posao, ali se vidi da nije teolog. Tako na više mjesta govori o Marijinu djevičanskom začecu kao o "bezgrešnom začecu" (str. 94, 103, 244). Nije moguće da to ne razlikuju van Ess i Kūng ili da biranjem takvog izraza pooštravaju kritiku katoličkog učenja o braku i seksualnosti. Kad je u izvorniku prilikom citata iz svetih knjiga pojedine od prikazanih religija, nakon određenog broja poglavlja i retka, stajala njemačka kratica f. (=und folgende), ona je to ostavljala nepromijenjeno. Na nekim mjestima ostavila je u zagradi i izvorni izraz kad je bila opasnost da se hrvatska riječ krivo razumije. Bilo bi lijepo da je tako postupila i prilikom izraza "sebstvo" (str. 181, 187, 204, 265, 298, 308, 316 i dr.). Lijepo je od nje što je prilikom citiranja Svetog pisma preuzimala službeno odobreni prijevod Zagrebačke biblije iz godine 1968. Još bi ljepše bilo da je prilikom prevođenja saborskih citata preuzimala službeno odobreni prijevod iz knjige *Dokumenti drugog vatikanskog sabora*. Na str. 117. nespreno je ispala rečenica: "Šutnju židovskih rabina o Isusu u prvim stoljećima, koja je bila rezultatom njegovih kletvi u sinagogi, Muhamed začudo ne dijeli." Ne znam što je pod "kletve" u izvorniku, ali je povijesno točno da nije Isus proklinjao židovske vjerske poglavare po sinagogama, nego da su rabini od konca I. st. zabranili u sinagogama govoriti o Nazarećaninu. Uza sve ove slabosti, vidi se da prevoditeljica možda nije profesionalni teolog, ali svakako izvrsno poznaje i prepjevava na lijep hrvatski, jezik teologa koji razmišljaju i pišu njemački.

Mato Zovkić

ŽUPSKI PASTORAL U SMRTNOJ KRIZI

Kurt Gartner, *Dragi oče biskupe. Pisma jednog župnika o reformi pastorala župe*, Župni ured Jelsa, niz: "Duh i voda" (knjiga 21), Jelsa 1993, 204 str.

Knjiga je izišla u izdanju Župnog ureda u Jelsi, u nizu biblioteke "Duh i voda", kao 21. po redu. Cilj je biblioteke pružiti našem Narodu djela koja uvode Crkvu i vjernike u obnovu u Duhu. Ranije knjige niza govore o obnovi kršćanske vjere (H. Mühlen), o susretu s Kristom